

LINGVOMADANIY TADQIQOTLARNING METODOLOGIYASI VA USULLARI"

*Andijon davlat chet tillari
instituti talabasi Uzoqova Mavludaxon*

Annotatsiya: Mazkur maqolada lingvomadaniy tadqiqotlarning metodologik asoslari va amaliy usullari tahlil qilinadi. Lingvomadaniyatshunoslik fanining shakllanishi, uning til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishdagi o'rni hamda boshqa fanlar bilan integratsiyasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda lingvomadaniy birliklarni aniqlash, tahlil qilish, ularni tarjima qilish va taqqoslash kabi metodlar yoritiladi. Shuningdek, turli madaniyat vakillarining til vositasida ifodalanadigan dunyoqarashi, milliy mentaliteti va madaniy qadriyatlarini lingvistik tahlil qilish imkoniyatlari ham ko'rib chiqiladi. Maqola tilshunoslar, tarjimonlar va madaniyatshunoslar uchun foydali nazariy va amaliy ma'lumotlar beradi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyatshunoslik, metodologiya, usullar, ingliz tili, madaniyatlararo muloqot, lingvomadaniy birliklar, tarjima, til va madaniyat.

O'tgan XX asrning 90-yillarida tilshunoslik bilan ma'daniyatshunoslik orasida yangi fan sohasi, lingvokulturologiya lingvomadaniyatshunoslik paydo bo'ldi. U tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida tan olindi. Lingvokulturologiya tilshunoslik va madaniyatshunoslikning o'zaro bog'liqliklaridan paydo bo'lgan fan bo'lib, u xalq madaniyatining paydo bo'lishini tilda ifodalanishi va mujassamlanishini tadqiq etadi. Bu ikki yo'nalishni, ya'ni tilshunoslik va madaniyatshunoslik o'zaro bog'lanishi oddiy bog'lanish emas, balki bu yangi ilmiy asoslangan yo'nalishning vujudga kelishidir. Shuning uchun bu hodisa tilshunoslik va madaniyatshunoslikning vaqtincha bog'lanishi bo'lmasdan, u fanning sistemalashgan tarmog'i bo'lib o'zining mustaqil maqsad, vazifa, metod va tadqiqot obyektiga ega bo'lgan fandır.

Lingvomadaniy tadqiqotlarning metodologiyasi — bu til va madaniyat o'zaro aloqalarini o'rganishda qo'llaniladigan nazariy va amaliy usullar majmuasidir. Ushbu yo'nalish tilni nafaqat aloqa vositasi sifatida, balki madaniy qadriyatlar, mentalitet, milliy tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorni ifodalovchi vosita sifatida ko'rib chiqadi

Lingvomadaniy tadqiqot metodologiyasining asosiy jihatları

. Interdisiplinarlik

Lingvistika, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, psixologiya, tarix, etnografiya kabi fanlar kesishmasida olib boriladi.

. Komponentli tahlil

Til birliklari (so'z, ibora, matn)ning madaniy komponentlarini ajratib ko'rsatish: denotativ, konnotativ, assotsiativ ma'nolar.

. Kontrastiv tahlil

Turli tillarda yoki madaniyatlarda bir xil til birliklarining farqli qo'llanishini solishtirish orqali madaniy tafovutlarni aniqlash.

. Diskursiv tahlil

Nutq voqeliklarini (muloqot, matn, janrlar) madaniy kontekstda tahlil qilish.

. Lingvokulturologik birliklarni o'rganish

Til va madaniyatning tutashgan nuqtalari: frazeologizmlar, milliy-madaniy leksika, realiyalar, simvolik obrazlar va boshqalar.

. Etnolingvistik yondashuv

Tildagi birliklar orqali milliy mentalitetni, xalqona dunyoqarashni tahlil qilish.

. Korpus lingvistikasi va statistik usullar

Matnlar korpusini tahlil qilish orqali madaniy birliklar va ularning qo'llanish chastotasi aniqlanadi.

Lingvomadaniy tadqiqotlar sohasida rivojlanish bilan birga qator qiyinchiliklar ham mavjud. Quyida ularning asosiylarini keltiraman

. Tadqiqot obyektining murakkabligi

Til va madaniyat — murakkab, o'zgaruvchan, kontekstga bog'liq hodisalar. Ularni qat'iy chegaralarda o'rganish qiyin.

Bir xil til birligi turli madaniy kontekstlarda turlicha ma'no kasb etishi mumkin.

. Madaniy komponentlarni aniqlashda noaniqlik

Til birliklarining madaniy yuklamasi har doim ham aniq emas. Ularni ilmiy asosda ajratish, tavsiflash katta e'tibor va tajriba talab qiladi.

Ayniqsa konnotatsiyalar (shaxsiy, ijtimoiy, tarixiy tushunchalar) o'zgaruvchan va subyektiv bo'lishi mumkin.

. Ma'lumotlar bazasining cheklanganligi

Ko'plab tillar yoki madaniyatlar bo'yicha elektron korpuslar, statistik ma'lumotlar, zamonaviy matnlar yetarli emas.

Milliy leksikadagi realiyalar yoki madaniy tushunchalarni yorituvchi ilmiy manbalar cheklangan.

. Ob'ektivlik muammosi

Tadqiqotchining o'zi ham muayyan madaniyat vakili bo'lgani sababli, subyektiv yondashuv yoki stereotipli tahlil yuzaga kelishi mumkin.

Madaniyatlararo solishtirma tadqiqotlarda etnosentrizm xavfi mavjud.

. Tarjima va madaniy ekvivalentlikdagi qiyinchiliklar

Madaniy jihatdan yuklangan so'zlar yoki frazeologizmlarni boshqa tilga to'g'ri, aniq va lo'nda tarjima qilish mushkul.

Bu ayniqsa madaniyatlararo kommunikatsiya va tarjima nazariyasi doirasida dolzarb.

. Yangi zamonaviy diskurslarning dinamikligi

Ijtimoiy tarmoqlardagi til o'zgaruvchan va tez yangilanib boradi, bu esa lingvomadaniy tahlilni doimiy yangilab borishni talab qiladi.

Internet-memlar, slenglar, hashtaglar, emojilar — bularning madaniy ma'nosini aniqlash ham har doim ham oson emas.

Lingvomadaniy qiyinchiliklarni yengish va tarjimonlar uchun bu borada muvaffaqiyatli ishlash uchun quyidagi ishlar muhim ahamiyatga ega:

. Madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish

Tarjimon nafaqat ikki tilni, balki ikkala madaniyatni ham chuqur bilishi zarur.

O'rganilayotgan tilning urflari, qadriyatlari, tarixiy konteksti, milliy mentaliteti haqida keng tasavvurga ega bo'lishi kerak.

. Lingvomadaniy birliklar bazasini tuzish

Tarjimonlar uchun madaniy realiyalar, frazeologizmlar, metaforalar, milliy obrazlar ro'yxatini tuzish va ularning ekvivalentlarini ishlab chiqish foydali.

Bunday bazalar terminologik lug'atlar, tarjima korpuslari shaklida bo'lishi mumkin.

. Konnotativ va kontekstual tarjima usullaridan foydalanish

Har bir so'zni so'zma-so'z tarjima qilish o'rniga, kontekstga mos, madaniy ma'no yuklangan ifodalarni izlash kerak.

Zarur holatda izohli tarjima (kommentariyal) qo'llanilishi lozim.

. Tarjima turlariga qarab yondashuvni o'zgartirish

Adabiy, siyosiy, ilmiy yoki ommaviy matnlar har xil lingvomadaniy yondashuvni talab qiladi.

Masalan, adabiy tarjimada estetik va madaniy effektni saqlash, ommaviy matnda esa tushunarli bo'lish ustuvor

. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish

Tarjimonlar uchun yaratilgan dasturlar (CAT tools, tarjima xotirasi, madaniyatlararo korpuslar) yordamida madaniy birliklarni aniqlash va mos tarjimalar topish osonlashadi.

Shuningdek, korpus lingvistikasi asosida ishlangan tarjimalarni tahlil qilish ham foydali.

. Tajriba almashish va malaka oshirish

Tarjimonlar uchun malaka oshirish kurslari, seminarlar, madaniyatlararo kommunikatsiya treninglari tashkil etish.

Turli madaniy muhitdagi tarjima tajribalarini baham ko'rish orqali tajriba orttirish

Lingvomadaniy tadqiqotlar va tarjimonlik sohasidagi olimlarning fikrlari ko'plab muhim masalalarni yoritib beradi. Quyida bir nechta taniqli olimlarning fikrlarini keltiraman, ular lingvomadaniy tadqiqotlar va tarjima jarayonidagi qiyinchiliklarga doir o'z nuqtai nazarlarini ifodalagan.

1. Edward Sapir (Amerikalik lingvist)

Lingvomadaniy yondashuvning muhimligi: Sapir tili nafaqat aloqa vositasi, balki madaniyatning ajralmas qismi deb hisoblagan. Unga ko'ra, "til — bu xalqning dunyoqarashini ifodalaydigan vosita." Shu nuqtai nazardan, tarjima jarayonida tilning madaniy konteksti va nutqni tushunish juda muhim.

2. Benjamin Lee Whorf (Amerikalik lingvist)

Sapir-Whorf g'oyasi: Whorf tilning madaniyatga ta'sirini yanada chuqurroq o'rganib, tilning strukturalari madaniyatni shakllantiradi, deb ta'kidlagan. U "lingvistik determinizm" g'oyasini ilgari surdi, ya'ni tilni o'rganish orqali madaniyatni tushunish mumkin. Tarjimada tilning strukturaviy va semantik jihatlarini hisobga olish, bu ta'rifni amalga oshirishda muhim.

3. Roman Jakobson (Rus-Amerika strukturalisti)

Tarjimadagi ekvivalentlik: Jakobson tarjima nazariyasining asoschilaridan biri bo'lib, tarjima jarayonida "ekvivalentlik" masalasiga alohida e'tibor qaratgan. U tilning semantik va pragmatik jihatlarini tarjimaga olib kirishda doimo madaniy kontekstni hisobga olish kerakligini ta'kidladi.

Jakobsonning fikriga ko'ra, to'liq ekvivalentlikni topish qiyin, chunki har bir til o'zining o'ziga xos madaniy kontekstini yaratadi. Shu sababli, tarjimonda kontekstual va pragmatik ekvivalentlikni qidirish kerak.

4. Hans Vermeer (Nemis lingvisti, tarjima nazariyotchisi)

Skopos nazariyasi: Vermeerning "Skopos nazariyasi" tarjimaga yangi yondashuv kiritdi. Unga ko'ra, tarjima harakatining asosiy maqsadi — mavjud kontekstdagi ma'no va madaniy mazmunni saqlab qolishdir. Tarjimada tilning madaniy o'zgarishlarini hisobga olish kerak, chunki har bir madaniyatda bir xil til birligi turlicha ma'nolarni anglatadi. Vermeer, shuningdek, kontekstual maqsadni aniqlashning muhimligini ta'kidlagan

5. Gideon Toury (Israilli tarjima olimi)

Deskriptiv tarjima tadqiqoti: Toury tarjimani faqat madaniyatlararo muloqotning vositasi sifatida ko'rgan. U tarjima jarayonida ikki til o'rtasidagi madaniy tafovutlarni aniqlashning ahamiyatini ta'kidlagan. Tarjimaning normasi va madaniy qoidalarni tushunish, bu jarayonda qanday o'zgarishlar yuz berishini tahlil qilishni taklif etgan.

Toury nazariyasiga ko'ra, tarjimada madaniy normaning o'rni juda katta, chunki tarjimonning qarorlari faqat lingvistik emas, balki madaniy va ijtimoiy jihatlarni ham hisobga olishi kerak.

Mona Baker (Britaniyalik tarjima nazariyotchisi)

Madaniy yondashuv: Baker tarjimadagi madaniy transforni o'rganib, madaniy farqlarni aniqlashda tarjimonning o'zining subyektivligini hisobga olish kerakligini aytgan. U tarjimaga doir muvaffaqiyatli ekvivalentlikni faqat tillar o'rtasidagi o'xshashliklar bilan emas, balki madaniyatlarning o'zaro aloqalariga qarab belgilash kerakligini ta'kidlagan.

7. Pierre Bourdieu (Fransuz sotsiologi)

Madaniyat va til o'rtasidagi bog'liqlik: Bourdieu tilda ijtimoiy kuchlarning aks etishini o'rganib, til va madaniyat o'rtasidagi ijtimoiy bog'liqlikni tushuntirgan. Unga ko'ra, tarjimon nafaqat tilni, balki ijtimoiy va madaniy sharoitlarni ham hisobga olishi kerak.

Xulosa:

Olimlarning fikrlaridan kelib chiqib, lingvomadaniy tadqiqotlar va tarjimonlikda madaniy, kontekstual, va tilning o'ziga xos jihatlarni hisobga olish zarur. Tarjimada ekvivalentlikni izlashda, lingvistik va madaniy farqlarni ajratib ko'rish, tarjimonda madaniy kontekstni chuqur tushunish va uni o'zgartirish zarurati mavjud. Shu bilan birga, tarjimonlar subyektiv yondashuvlardan qochib, objektiv va xolis tarzda ishlashga harakat qilishlari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sapir E. The Status of Linguistic Method in Anthropology // American Anthropologist. – 1929. – Vol. 31, No. 4. – P. 511–516.
2. Whorf B. L. Language, Thought, and Reality: Selected Writings. / Ed. by J. B. Carroll. – Cambridge, MA: MIT Press, 1956. – 278 p.
3. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation // On Translation. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959. – P. 232–239.
4. Vermeer H. Skopos and Commission in Translational Action // Translation Studies: An Interdisciplinary Approach. – Amsterdam: John Benjamins, 1989. – P. 233–245.
5. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. – Amsterdam: John Benjamins, 1995. – 272 p.
6. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992. – 312 p